

Mint tudják, a regény csak 1946-ban jelent meg, közel egy évtizeddel elkészülte után. Azóta további tizenhat év telt el. A könyvet nem csupán személyes ízlésem, hanem a történelem is próbára tette. Sikerült-e akár csak félig is kiállnia ezt a próbát? Szerénytelenségből hagyom nyitva ezt a kérdést. Ám be kell vallanom Önöknek, hogy ma, évek hosszú sora után megint egyszer ebben a könyvben lapozgatva, nyugtalanító érzés fog el: mintha alakjaim többet tudnának és mondanának el a világról, mint amennyit tőlem tanultak. Mint a gyerekes összeesküvők bandája, egyfolytában az iskoláról fecsegnek, az iskoláról, ahonnan lógtak. De úgy tűnik, négy éven át, mialatt őket nemzette és tanította, a szerző is valamilyen könnyű kábulatban élt, amely szemét és fülét soha nem látott-hallott dolgokra nyitotta meg, dolgokra, melyeket ő maga sem értett...

Szilasi Vilmos

A SZOCIÁLFILOZÓFIAI JELLEG

Szegzárdy-Csengery Klára fordítása

A BEFEJEZETLEN MONDAT szocialista könyv, sőt tendenciáját tekintve egyenesen marxista. Mégis nehezemre esnék, ha valamiféle marxista elméletet próbálnék meg felfedezni benne. A proletariátus harcáról van ugyan szó, de nem a termelőeszközök kisorsajátításáról, nem az osztályharc stratégiájáról, a győzelem programjáról, hanem a méltóság, igazságosság és a mindenkit mindenkivel összekapcsoló jószág iránti emberi igény kielégítéséről. Az együttlét hitelességéről van itt szó, a gyöngéd érzelmekről, melyek bevilágítják és tiszta örömmé nemesítik a hétköznapiakat, még a munkanapokat is. Ez a harc nem annyira a társadalom, mint inkább az emberi kapcsolatok átszervezését áhítja, a nyíltság, tolerancia, engedékenység és kölcsönös megértés felé haladva. A regény súlyos családi, munkahelyi konfliktusokat ábrázol, feszültségterhes bonyodalmakat az emberi sorsok különböző szféráiban. Eközben a személyes konfliktusok nem kevésbé fontosak, mint a közösséget érintő sorskérdések. Dérynél a súlyos társadalmi problémák megoldási sémája alapjában véve ugyanaz, mint a házastársak, szülők és gyermekek, szeretők és barátok közötti konfliktusoké. Ezek a megoldások elbűvölően súlytalanok, mindig szelídek, némelyikük nem több, mint egy szó, máskor csak egy szótlan pillantás. Lázadásokat és tüntetéseket ír le, s teszi ezt úgy, mintha az óriási menetoszlopok angyali jóssággal vonulnának megállás nélkül az ígéret földjére, s közben csalódottan vennék tudomásul, hogy ellenállásba kell ütközniük.

Nem tudok meghatottság nélkül írni erről a könyvről. Szeretem minden alakját, még az ellenség képviselőit is. Déry képtelen arra, hogy együttérzés nélkül bocsássa el regényalakjait. Szíve tele gyengédséggel, ebből ered emberábrázolásának ereje és biztonsága. Az az apró mozdulat, amellyel végül szelíden megéri őket, olyan élet-hűvé teszi alakjait, hogy minden helyzetben körüllegi őket létük telt atmoszférája – legszivesebben azt mondanám, melegek és étellel teliek, mint a frissen sült kenyér.

Hová is soroljam hát mindezt a filozófiai irodalom nagy társadalmi alapgondolatai között? Marxistának nem marxista. A szerző világnézete nem azt a meggyőződést tükrözi, hogy a külső körülmények megváltoztatásával új világot lehet teremteni. Inkább éppen az ellenkezőjét sejtethetnék. Nem is utópista: amit célként maga elé tűz, nem egy jobb világ programja, melyet önkényesen vagy alapos szervezőmunkával alakít ki a vágyakozó képzelet. Inkább úgy tűnik, készen áll a ház, s a költőnek már nincs más dolga, mint rábírní az ellenséget, aki csak tudatlanságból ellenséges, hogy költözzék be a házba.

Vajon hordoz-e magában a regény valamiféle történelemfilozófiát, miszerint a történelmi helyzetek véres értelmetlensége mögött az emberi haladás feltartóztathatatlan dialektikus kibontakozása és beteljesülése rejlik? Talán ez a tényező is közrejátszik, ám mindenesetre csak mellékesen. A regényből mindvégig halkán kicsengő alaphang szerint az ember már elég felszabadult ahhoz, hogy önmaga lehessen, csak ezt egyesek még nem tudják, bizonyos kommunisták éppoly kevésbé, mint a munkások felszabadításának ellenségei.

Déry minden bizonnyal nem osztja a naturalizmusnak azt az elvét, hogy az ember természetéből fakadóan jó, és csak a történelmi bűnbeesés rontotta meg. Semmilyen bűnről, semmilyen megváltástörténetről nincs nála szó, bármilyen legyen is az.

Úgy tűnik, Déry egészen sajátos értelmet kölcsönöz Marx mély értelmű mondatának, miszerint az ember a szemünk előtt lezajló átalakulások szerve. Szerv annyi, mint szerszám. Az ember legyen a szervek szerve, akárcsak a kéz, amely minden szerszámot azzá tesz, ami. Csak a kéz „kezában” válik az egyébként közömbös tárgy szerszámmá. Vajon az ember önmagát is kézbe veszi-e, hogy mesterként alkosson? Az effajta tervezés, az eszközök illetén használata a végtermék szem előtt tartásával ettől a regénytől idegen. Az emberek csak annyiban alakulnak át közeggé, amennyiben az elsősorban általuk életre hívott érzelmek áradatában ők maguk is áradóvá válnak.

Ám a könyv alapvonása nem valamiféle passzív chiliasmus, nem a remény filozófiája. A remény türelmes, számol az eséllyel. A történelem nem türelmes, drámai kitörésekben zajlik, inkább vakon, mintsem előrelátóan. A remény tud várni, a távolba tekint, nem a közelbe. Az ilyen pillantás Dérytól tökéletesen idegen. Ő csak a legközelebbit látja, és a legteljesebb mértékben türelmetlenül és izgatottan avatkozik be közvetlen környezetében. Filozófiája azonban nem a könyörtelen harcban, a minden szemben álló megsemmisítésének vágyában gyökerezik. Inkább a tudás birtokosának a még nem tudókra irányuló aktivitása ez. Szókratész azt hirdette: „Az erény tanítható.” Nem mintha az ember természetéből fakadóan jó volna, hanem mert az ember az a különös lény, amely logikával legyőzhető. „Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra” – hangzik Arisztotelész METAFIZIKÁ-jának, az európai filozófia alapművének első mondata. Ez a mondat monumentalitásával mintegy a filozófia kapuja. Az ember hatalmába kerül annak, amit bebizonyítanak neki. Déry azt tanítja, hogy a jóság és az emberi boldogság tanítható; tanítható példával, tanítható szavakkal, amelyek mindig ott lebegnek az emberi kapcsolatok fölött, tanítható mondatokkal. A könyv címe, A BEFEJEZETLEN MONDAT, többértelmű. Utalhat átmeneti vereségre is. Nekem azonban hitelesebbnek tetszik a mélyebb értelem: a mondatot leírták, s bár a vége még hiányzik, bizonyítóereje már hat. Még tart a tanítás, a meggyőzés, de már közel a befejezés. „Ha meggyőzőek a tételek, a következtetés is meggyőző” – mondja Arisztotelész.

Déry tartása ebben az értelemben humanista racionalizmus; racionális pozitivizmus a marxizmussal rokon. Milyen kapcsolatban áll a szocialista realizmussal? Nyu-

gaton a jelenlegi szellemi légkör – különösen, ami a művészetet és az irodalmat illeti – rációellenes. A nyelvben azt a titokzatos erőt vélik fölfedezni, mely túlmutat az elégtelen emberi tudáson, a hagyományos eszközök alkalmatlanságán. A modern regényíró óvakodik attól, hogy műve csupán racionális elbeszélés legyen, hogy pusztán emberi jellemeket, sorsokat ábrázoljon. Mint ahogy Hérakleitosz mondja Apollónról, Delphoi istenéről: nem mond semmit, nem közöl semmit: sejtet. Az ábrázolást felváltja az utalás, a jelzés. Déryt ezzel szemben olyannyira áthatja a ráció, hogy számára nem jelent veszélyt, ha teljes mértékben érvényre juttatja naiv mesélőkedvét. Ezek szerint tehát korszerűtlen volna a nyugati, elavult a szocialista irodalomban?

Déry számára a nyelv, a szókincs, a frazeológia, a terminológia nem öncél, hanem eszköz. A materialista dialektikát, a realista aktualitás tendenciáját költői mondanivalóvá emeli, s ezáltal mintegy meg is szünteti. Az ember, az eszes állat (*animal rationale*) már aligha állati többé. Déry még a szenvedélyeket is megfosztja élűktől s az érzéseket veszélyes kétértelműségüktől. Ehelyett játszani engedi a fantáziát, mely nagyobb teret enged s több igazságot tulajdonít a konkrét észlelésnek, mint a felszínen megrekedő realizmus. A rációhoz, az emberi ténszerűséghez való hűségében Déry végső soron mégiscsak szocialista költő, eleget tesz a szocialista irodalommal szemben támasztott követelményeknek, teszi ezt azonban mélyreható tekintettel, leírhatatlan nyugalommal s a részletek konstruktív egysége iránt tanúsított érzékenységgel. Az ideges érzékenységből eredő bőséget az egész nyugalmává rendezi át. A valóságot minden dimenziójában szóhoz juttatni – ez számára a szocialista realizmus. Ebben benne foglaltatnak azok a témák is, melyeket a szocialista elmélet egyedül ábrázolásra méltónak tart. Déry dogmák nélkül dogmatikus. Egyszóval költő.

Így tehát regénye a mai nyugati irodalom szempontjai szerint is minden, csak nem korszerűtlen. Déry nem csak mesélőkedvének köszönhetően nagy ívű elbeszélő, nem pusztán az ábrázolás kedvéért ábrázolja szenvedélyesen az emberi sorsokat. Titokzatos módon expresszionista; a jelen atmoszferikus voltát juttatja kifejezésre. Ábrázolásai jelképes erejűek, epigrammaszerű megvilágítóerővel rendelkeznek: radikális utalások a kimondhatatlanra.

Ez az író, aki nem elmélkedik, akitől idegen minden elméleti gondolatmenet, aki alig képes az absztrakcióra, aki bizonyára aligha ért valamit a tőkefelhalmozás, az értéktöbblet, az elidegenítés és elidegenedés elméletéből, szívének iskolájában megtanulta Platón–Szókratész bölcsességét, azt a bölcsességet, amely a logoszt és az emberiség boldogságát, melyet a görögök arétének neveztek, összekapcsolja egymással. Ennek a költészet nagy zsenije által vezérelt társadalmi forradalmárnak a fegyvere a legszelídebb, ám egyszersmind a legkeményebb is: a szillogizmus. Az egyetlen megcáfolatlan társadalomfilozófiát hirdeti, amellyel sértés, neheztelés, gyűlölködés nélkül egyet lehet érteni. S anélkül, hogy ez szegényünkre válnék, készségesen hagyjuk, hogy meggyőzzön bennünket.